

Anna Bojęś-Białasik

 <https://orcid.org/0000-0002-1676-5206>

Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Jagielloński

Monika Łyczak

 <https://orcid.org/0000-0003-4469-8773>

Firma Archeologiczna FRAMEA – Monika Łyczak;
Instytut Archeologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Rozpoznanie archeologiczno-architektoniczne pomieszczenia tzw. kaplicy przejściowej pod wieżą w klasztorze ss. Norbertanek w Imbramowicach

Wstęp

W latach 2017–2018 przeprowadzono badania archeologiczno-architektoniczne w kościele klasztornym ss. Norbertanek w Imbramowicach. Ten ważny obiekt, ufundowany w latach 1218–1229 z inicjatywy biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża, przy współudziale jego krewnego Imbrama, nie doczekał się do tej pory opracowania dziejów budowy opartego na wynikach badań terenowych¹. Główną przyczyną takiego stanu jest przede wszystkim niedostatek

---

¹ Podstawowa literatura dotycząca dziejów zakonu i klasztoru: *Joannis Dlugossii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, t. 9: *Liber beneficiorum dioecensis cracoviensis nunc primum e codice autographo editus*, t. 3, oprac. A. Przeździecki, Kraków 1864; W. Knapiński, *Święty Norbert i jego zakon. Początki norbertańskich klasztorów w cyrkarji polskiej i nieco z ich dziejów*, Warszawa 1884; Z. Kozłowska-Budkowa, *Dokumenty klasztoru PP. Norbertanek w Imbramowicach z lat 1228–1450*, Kraków 1943; J. Zdanowski, *Kościół i klasztor*

badań i ich rozproszony charakter. Tym bardziej warto przedstawić ustalenia, które powzięto na skutek rozpoznania będącego przedmiotem niniejszego tekstu, pomimo jego ograniczonego zakresu i interwencyjnego charakteru. Impulsem do tego były także inne badania, o znacznie szerszym zakresie, które autorki niniejszego artykułu przeprowadziły w latach 2019–2022 w klasztorze norbertanek na Zwierzyńcu w Krakowie. Dzięki nim zyskano materiał porównawczy i lepszą perspektywę spojrzenia na specyfikę architektury zakonu premonstratensek polskich.

Klasztor imbramowicki położony jest ok. 32 km na północny zachód od Krakowa, w dolinie Dłubni, na obszarze objętym osadnictwem pradziejowym. Ślady obiektów o charakterze gospodarczym, datowane ogólnie na okres wpływów rzymskich, rejestrowane były tutaj m.in. podczas badań archeologicznych prowadzonych bezpośrednio za klasztornym murem, po wschodniej stronie zabudowań². We wczesnym średniowieczu (XI–XII wiek) w dolinie Dłubni uformowało się kilkanaście niewielkich osad o nieuporządkowanej zabudowie, zwanych siołami, wzmiankowanych w dokumentach pod zbiorczym określeniem „Dłubnia”. W kolejnych stuleciach (XIII–XIV wiek) osady te przekształciły się w osobne wsie: Imbramowice, Ściborzyce, Wysocice, Grzegorzowice, Sieciechowice, Iwanowice, Wilczkowice, Michałowice, Książnice (Książniczki), Kończyce, Raciborowice, Zesławice, Mistrzejowice, Bieńczyce i Krzesławice³.

Klasztor wspólnoty Sióstr Kanoniczek Regularnych Zakonu Premonstrańskiego w Imbramowicach, zatwierdzonej 11 lipca 1229 roku w Perugii przez papieża Grzegorza IX i uposażonej przez biskupa, usytuowano na żyznym

---

SS. Norbertanek w Imbramowicach, Kraków 1958; C. Deptuła, *Początki klasztorów norbertańskich w Dłubni-Imbramowicach i Plocku*, „Roczniki Humanistyczne” 1968, 16, 2, s. 5–42; Tenże, *Abbatia de Bresca w wieku XII–XIII i wybrane problemy najstarszych dziejów grupy brzeskiej premonstratensów polskich*, „Roczniki Humanistyczne” 1994, 42, 2, s. 5–52; J. Rajman, *The Orignis of Polish Premonstratensian Circary*, „Analecta Praemonstratensia” 1990, 66, s. 203–219; L. Sobol, *Klasztor ss. Norbertanek w Imbramowicach. Uwagi do historii i problemów konserwatorskich*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2004, 15, s. 33–41; Tenże, *Kultura klasztoru ss. Norbertanek w Imbramowicach*, Klasztor ss. Norbertanek w Imbramowicach, Imbramowice 2010, s. 13–22; M. Dębowska, *Klasztor Norbertanek w Imbramowicach. Studia i materiały*, Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna, Lublin 2012; Z. Grothówna, *Kronika klasztoru sióstr Norbertanek w Imbramowicach 1703–1741*, wyd. W. Bielak, W.W. Żurek, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2016; E. Pluta-Saladra, *Konwenty żeńskie w średniowiecznym województwie krakowskim. Studium prozopograficzne (2 połowa XII–2 połowa XVI wieku)*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2021 (Historia Hereditas Ecclesia, t. 14), s. 14; W. Nowak, *„Fabryka” kościoła i klasztoru ss. Norbertanek w Imbramowicach w latach 1711–1740. Nowe ustalenia w sprawie finansowania i organizacji prac budowlanych oraz angażowanych artystów*, „Modus. Prace z historii sztuki” 2019, 19, s. 69–140.

² Badaniami archeologicznymi kierował mgr Tomasz Gerjatowicz-Ćwiok.

³ J. Laberschek, *W średniowieczu*, w: Tenże, K. Tunia, M. Wyżga, *Pod Krakowem. Monografia historyczna gminy Michałowice. Do schyłku XVIII wieku*, t. 1, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2014, s. 55–58.

terenem położonym bezpośrednio nad Dłubnią⁴. Pierwotne zabudowania klasztorne zostały prawdopodobnie zniszczone już w 1260 roku podczas najazdu tatarskiego⁵, a proces podnoszenia ich z ruiny trwał prawie dwa stulecia – odwołując się do 1460 roku Jan Długosz zastał zabudowania jedynie częściowo odbudowane: „[...] kościół zbudowany jest z cegły, ale niedokończony, oficyny i mieszkania zakonnic otoczone murem i nim zamknięte [...]”⁶.

Na skutek decyzji o koncentracji zgromadzeń norbertańskich, podjętej w 1414 roku na soborze w Konstancji, na siedzibę polskich sióstr wyznaczono Busko, dokąd w 1415 roku przeniosły się imbramowickie zakonnice. W 1485 roku powróciły do macierzystego klasztoru i przystąpiły do jego restauracji, która – ze względu na instytucję komendy – postępowała co prawda powoli, ale konsekwentnie. Kościół i klasztor remontowano oraz modernizowano pod koniec XVI wieku i w XVII stuleciu, choć niewątpliwie największe przemiany ich architektury łączą się z przebudową dokonaną po pożarze, który w lipcu 1710 roku strawił częściowo zabudowania konwentu. Odbudowa całego założenia przypadła na okres przełożęństwa ksieni Zofii Grothówny, która aktywnie włączyła się w jej organizację, zaś wykonawstwo projektu powierzono krakowskiemu architektowi Kacprowi Bażance (prace kontynuowano także po jego śmierci w 1726 roku – aż do roku 1740). W robotach budowlanych brali udział również liczni rzemieślnicy, którzy dzięki zapiskom źródłowym nie zostali anonimowi: snycerz krakowski Antoni Frączkiewicz, malarz Wilhelm, cieśla Piotr z Krakowa, szklarze ze Śląska i z Krakowa, garncarze i kominiarze z Czernej, stolarze z Niepołomic, malarze pokojowi z Krakowa oraz kamieniarze z Radwanowic. Prace koordynował ksiądz Dominik Lochmann, którego funkcję w odbudowie klasztoru określono mianem komisarza lub prefekta⁷. Zabudowania klasztorne remontowano wówczas z wykorzystaniem ocalałych partii murów, nadając ich architekturze stylistykę późnego baroku w typie

⁴ Informacje o historii klasztoru za: J. Zdanowski, *Kościół i klasztor SS. Norbertanek...*; J.Z. Łoziński, *Pomniki sztuki w Polsce*, t. 1: *Małopolska*, Warszawa 1985, s. 371; L. Sobol, *Klasztor...*, s. 33–37.

⁵ Informację o zniszczeniu klasztoru podczas najazdu tatarskiego podaje Zdanowski, powołując się na pracę ks. Kraszewskiego; tymczasem Kraszewski, opisując przeniesienie sióstr do Buska, wspomina jedynie, że stało się to „dla miejsca bezpieczniejszego od inkursji Tatarskiej [...]”, gdyż „[...] po spustoszeniu Polski przez Tatarską inkursją w Roku 1240. Klasztor Panienskie Jbramowicki, y Krzyzanowski, nie mogły dotąd powstać z ruiny swoiey [...]” (A.J.D. Kraszewski, *Życie świętych y w nadziei Świątobliwości zeszyłych Sług Boskich Zakonu Premonstrateńskiego [...] z pożytecznymi reflexyami dla wszelkiego Stanu złożone, krotkiemi przykładami, Pisma Świętego, y Kościelnych Doktorów zdaniem, objaśnione*, cz. 2, suplement, Warszawa 1752, s. 273, 281).

⁶ *Joannis Dlugossii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia...*, s. 88–89, 104–106, 109, cyt. za: L. Sobol, *Kultura...*, s. 57.

⁷ W. Nowak, *„Fabryka” kościoła...*, s. 69–140.

rzymskim⁸. Architektura Bazyliki jest bardzo prosta i spokojna w wyrazie, operuje podstawowymi formami bryły i ograniczoną do minimum artykulacją wyrażoną za pomocą prostych gzymsów oraz obramowań otworów. Pojedynczą wieżę zachodnią wieńczy charakterystyczny hełm, złożony z wysokiego, czterospadowego dachu, którego splot zakończono krótkim, ostro wywiniętym fartuchem. Architektura klasztoru harmonizuje swoją prostotą z formą kościoła. Dnia 29 sierpnia 1717 roku biskup Kazimierz Łubieński dokonał ponownej konsekracji ołtarza głównego w imbramowickim kościele. W drugiej połowie XVIII wieku wzniesiono ponadto budynek spichlerza oraz najbardziej dekoracyjny element zespołu klasztorowego – reprezentacyjną bramę wjazdową z dzwonnica, ozdobioną pełnoplastycznymi figurami świętych.

W okresie zaborów klasztor był kilkakrotnie rabowany przez wojska stacjonujące w okolicy. Władze zaborcze pozbawiły go także majątków ziemskich oraz zabytkowego księgozbioru. Zamknięto nowicjat i do klasztoru skierowano siostry z innych kasowanych zakonów, niezależnie od reguły. Piękną kartę zapisały imbramowickie zakonnice podczas drugiej wojny światowej, udzielając pomocy i schronienia potrzebującym oraz wspierając ruch konspiracyjny.

Przegląd dotychczasowych badań i krótki opis obiektu

Brak systematycznych badań archeologiczno-architektonicznych w obrębie klasztoru imbramowickiego i nieliczne wzmianki źródłowe odnoszące się do jego najstarszych dziejów pozwalają raczej na stawianie hipotez niż konkretne stwierdzenia dotyczące faz budowy zespołu. Dotychczasowe obserwacje badawcze są bowiem nader skromne. Poczynili je w latach 70. ubiegłego wieku Hanna Pieńkowska oraz Andrzej Krupiński⁹ i – pomimo upływu czasu – stanowią one jedyny punkt odniesienia dla dalszych rozważań. W obrębie prezbiterium, parteru nawy, oratorium zakonnic przy południowej ścianie prezbiterium oraz w północnej klatce schodowej badacze rozpoznali fragmenty murów

---

⁸ A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1988, s. 206; W. Nowak, „Fabryka” kościoła..., s. 69–140; autorka przeanalizowała ponownie dostępne archiwalia, wprowadzając wiele istotnych korekt do dotychczas utrwalonych hipotez dotyczących procesu odbudowy kościoła i klasztoru w Imbramowicach.

⁹ Badania prowadzono w latach 1971–1975, a ich rezultaty przedstawiono w publikacji: H. Pieńkowska, *Fabryka kościoła i klasztoru ss. Norbertanek w Imbramowicach*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN” 1976, 20, 1, s. 67–92, oraz w maszynopisie: A. Krupiński, „Sprawozdanie z badań architektonicznych”, Kraków 1975, luty–kwiecień.

wykonanych z wielkowiedmiarowej cegły palcówki o wymiarach $10,5 \times 14,6 \times 28,1$ cm w wątku polskim¹⁰, które wskazują na czternastowieczną fazę budowy. Zaobserwowana przez nich nadbudowa muru południowego i zachodniego nawy, wykonana w nieregularnym wątku kamiennym (zidentyfikowany okulus i okienka o zwieńczeniach ostrołucznych), może wyznaczać kolejną fazę lub przynajmniej kolejny etap budowy zespołu. Jedynym starszym od gotyckiego fragmentem założenia był, według H. Pieńkowskiej, kamienny mur fundamentowy, znajdujący się w obrębie piwnic po zachodniej stronie kościoła i interpretowany jako mur klauzurowy¹¹.

Na temat klasztoru kilkakrotnie zabierał głos Leszek Sobol, który publikował artykuły dotyczące dziejów, przemian architektonicznych i problemów konserwatorskich zespołu imbramowickiego, bazując na dostępnej literaturze oraz kwerendzie w archiwum klasztorowym¹².

Istotną pozycją literatury jest obszerny artykuł Weroniki Nowak, w którym badaczka dokonała ponownego przeglądu i interpretacji zapisków, m.in. kroniki klasztornej Zofii Grothówny¹³. Wielką zasługą autorki – oprócz próby szczegółowego odtworzenia kolejnych etapów procesu odbudowy kościoła i klasztoru – jest korekta utrwalonych w dotychczasowej literaturze, nieuzasadnionych też dotyczących skali zniszczeń popożarowych zespołu i zasięgu jego odbudowy.

Obecna forma kościoła i klasztoru norbertanek w Imbramowicach to zwarty kompleks o dosyć tradycyjnym narysie (il. 1). Do kościoła klasztornego, usytuowanego od północy, przylega zgeometryzowane *claustrum*, złożone z trzech piętrowych skrzydeł zabudowy, zgrupowanych wokół prawie kwadratowego wirydarza. Do klasztoru od południa przylega kolejny człon zabudowy o charakterze gospodarczym, z obszernym wewnętrznym dziedzińcem. Całość założenia, w obrębie którego mieści się także ogród klauzurowy i przecinające go koryto Dłubni, otacza mur. W bezpośrednim sąsiedztwie znajdują się również pozostałe zachowane budynki klasztorne: kapelania, dawna szkoła, spichlerz i inne budynki gospodarcze (il. 2).

Badania przeprowadzone przez autorki niniejszego artykułu w latach 2017–2018 w pomieszczeniu na parterze wieży zachodniej, zwanym kaplicą przejściową, rzuciły nowe światło na możliwe interpretacje relikwów odkrytych dawniej oraz w ramach bieżących rozpoznań (il. 3). Kaplica to jednoprzestrzenne wnętrze o planie trapezu, nakryte sklepieniem kolebkowo-krzyżowym. W ścianie wschodniej kaplicy znajdują się dwa okna i wejście łączące pomieszczenie

¹⁰ L. Sobol, *Kultura...*, s. 57, na podstawie dokumentacji H. Pieńkowskiej przechowywanej w archiwum klasztorowym w Imbramowicach. *Nota bene*, cegły o takim samym wymiarze, ale wtórnie użyte, stwierdzono także w ścianie wschodniej badanej kaplicy.

¹¹ H. Pieńkowska, *Dzieje i fabryka kościoła oraz klasztoru norbertanek w Imbramowicach*, „Folia Historiae Artium” 1978, 14, s. 67–92.

¹² L. Sobol, *Klasztor...*; Tenże, *Kultura...*

¹³ W. Nowak, „Fabryka” kościoła..., *passim*.

bezpośrednio z kościołem, a w ścianie zachodniej usytuowane są dwa wejścia prowadzące do zachodniego skrzydła klasztoru. Ścianę północną wyposażono w pojedyncze okno, a zamknięcie kaplicy od południa tworzy drewniane przezierzenie z drzwiami i oknami, stanowiące połączenie kaplicy z ciągiem krużganków. Kaplica przejściowa pełniła funkcję pomieszczenia przeznaczonego na modlitwę prywatną siostr oraz prawdopodobnie na spowiedź. Nad pomieszczeniem wznosi się pojedyncza, kwadratowa w rzucie wieża. Zachodnią część kościoła, na granicy z wieżą, zajmuje wsparta na podporach z czarnego marmuru empora z chórem zakonnym – jeden z najbardziej typowych elementów kościoła zgromadzenia żeńskiego. Taki sam układ funkcjonalno-przestrzenny pomieszczeń z kaplicą pod wieżą zachodnią oraz emporą zachodnią z chórem, wysuniętym wydatnie w przestrzeń nawy kościoła, odnajdujemy także w kościele norbertanek na Zwierzyńcu. Rozbudowa chóru zwierzynieckiego nastąpiła w początkach XVII wieku jako część programu przebudowy kościoła zainicjowanej przez wybitną ksienię zwierzyniecką Dorotę Kącką. Jest to typowy układ pomieszczeń żeńskiej siedziby zakonu na styku kościoła z klasztorem, dyktowany ścisłą klauzurą i tradycją zakonną.

Przebieg badań i ich wyniki

Badania archeologiczno-architektoniczne prowadzono w związku z planowaną rozbudową istniejącej krypty grzebalnej zakonnicy i modernizacją wejścia do pomieszczeń grobowych znajdujących się w zachodniej części kościoła. Projekt modernizacji przestrzeni sepulkralnej przewidywał wykonanie dodatkowej kondygnacji podziemnej we wnętrzu kaplicy przejściowej pod wieżą. Ze względu na niewielką głębokość, na której posadowione były fundamenty tej partii klasztoru¹⁴, przed przystąpieniem do zasadniczych prac ziemnych konieczne było wzmocnienie murów za pomocą betonowych pali, które wykonano wzdłuż ścian obwodowych pomieszczenia. Następnie, w związku z jego planowanym pogłębieniem usunięto istniejącą posadzkę kaplicy wraz z warstwą podbudowy. Bezpośrednio pod nią ujawniono nieznanne dotychczas relikty kamiennych murów fundamentowych, stanowiących pozostałości starszej partii zabudowy, o przebiegu częściowo niepokrywającym się z lokalizacją obec-

---

¹⁴ Informacja przedprojektowa, prawdopodobnie uzyskana na podstawie odkrywek konstrukcyjnych wykonanych we wnętrzu pomieszczenia bez nadzoru badawczego; ich zarysy zostały zarejestrowane na planie sytuacyjnym podczas niniejszych badań.

nych ścian pomieszczenia. Zakreślały one plan wydłużonego, prostokątnego pomieszczenia, podzielonego na dwie komory o prawie identycznej wielkości, wyznaczając podstawę budowli o innej niż obecna organizacji przestrzennej. Mur poprzeczny wydzielający obie komory miał ok. 1,1 m szerokości (il. 4, 5). Wszystkie odkryte relikty o wyraźnie zarysowanej odsadźce i stopie fundamentowej zalegającej na głębokości ok. 1,2/1,3–1,5 m poniżej dotychczasowego poziomu posadzki pomieszczenia wykonane były z kamienia wapiennego.

Odkryty mur wschodni pokrywał się z obecnym przebiegiem naziemnej części ściany wschodniej kaplicy, wzniesionej bezwątkowo z wtórnie użytej cegły wielkowymiarowej. Inaczej było w przypadku odsłoniętych murów północnego i zachodniego. Mur północny, którego szerokość wynosiła ok. 140 cm, zdecydowanie nie pokrywał się z obecnym murem północnym pomieszczenia – był wysunięty przed jego lico o całą swoją szerokość (il. 6). To rozmińnięcie się starszego i młodszego muru pomieszczenia może wskazywać, że pierwotnie plan wieży zachodniej – która wznosi się ponad tymi murami – był nieco mniejszy. W odległości ok. 40 cm na południe od niego odsłonięto fragment innego muru kamiennego, o grubości 54 cm, biegnącego równolegle do muru północnego, posadowionego płytko i dostawionego wtórnie do muru wschodniego. Z kolei mur zachodni przebiegał w linii północ – południe i jego linia również wyraźnie odbiegała od obecnego przebiegu ściany zachodniej pomieszczenia, która biegnie ukośnie. Ostatni z murów – południowy – biegł w linii obecnego przepierzenia, oddzielającego kaplicę od krużganków. Jego partię fundamentową wykonano ze złomów wapienia łamanego średniej wielkości, a część naziemna – zachowana do wysokości ok. 60 cm – wzniesiona została z dosyć starannie ociosywanych, prostopadłościennych bloków, układanych w warstwy (il. 7). W fundamencie tego muru wtórnie wybito wnękę i w południowo-zachodnim narożniku pomieszczenia wykonano piec grzewczy o ścianach i sklepieniu murowanych z cegły (il. 8). Cegły pieca miały w przeważającej części wymiary $c: 7,5-8 \times 13,5 \times ?$ cm i były łączone beżową zaprawą z widocznymi grudkami węgla wapnia. Ściana czołowa pieca z wtórnie zamurowanym otworem wlotu do komory paleniska (?) i śladami tynku zwrócona była ku wschodowi (il. 9, 10). W ścianie zachodniej pieca – którą tworzyła starsza ściana kamienna oblicowana cegłą – znajdował się wlot do komina o ukośnie ukształtowanej szyi (il. 11). Na koronie zachowanych murów pieca zachowały się ślady sklepienia kolebkowego, nakrywającego dawniej jego komorę. Wnętrze pieca oraz relikty dna (prawdopodobnie wtórnie podwyższonego) miały ślady mocnych okopceń oraz widoczne przemurowania i wtórne oblicowania. Były to pozostałości napraw komory paleniska wykonanych w związku z jego zużyciem technicznym (il. 12). Ściana północna pieca wykonana była z mieszaniny kamienia i kawałków cegły, na których widoczne były ślady wylepienia gliną. Ścianę południową, zachowaną w formie destruktu ceglanego o niezdefiniowanym kształcie, zlokalizowano w obrębie wnęki,

wybitej w grubości starszej ściany kamiennej. Najniższe odsłonięte partie ściany czołowej pieca (ściany wschodniej) znajdowały się ok. 40 cm poniżej stopy fundamentowej kamiennej ściany wschodniej pomieszczenia, którą zarejestrowano na głębokości ok. 1,5 m poniżej posadzki pomieszczenia. Ta różnica wysokości posadowienia potwierdza wtórne wykonanie pieca w stosunku do murów obwodowych pomieszczenia.

Zachowana konstrukcja pieca oraz jego usytuowanie pozwalają na jego wstępną interpretację jako urządzenia grzewczego typu hypokaustycznego. Brak drugiego wlotu do górnej komory¹⁵ może wskazywać, że był to rzadko występujący typ pieca jednokomorowego, w którym akumulatorem ciepła był sam piec (jego ściany oraz sklepienie), lub że komora z ładunkiem kamieni nie znajdowała się w pionie nad paleniskiem – jak to miało miejsce najczęściej – ale np. z boku (wnęka w grubości muru kamiennego). Przemawiać za tym mogą także pozostałości kolebki, która albo nie przykrywała całości komory pieca, albo miała wykrój niesymetryczny. Tynk na wschodniej ścianie czołowej pieca wskazuje, że był on obsługiwany właśnie od tej strony. Zakres badań nie pozwolił na dalsze eksploracje i poszukiwanie resztek komory przypiecowej¹⁶, co pomogłoby w określeniu sposobu, w jaki obsługiwano piec, oraz jak się do niego dostawano (schodki, kłapa w podłodze pomieszczenia?). Widoczne oblicowania wnętrza pieca warstwą cegieł nienoszących śladów okopcenia (ściana wschodnia z wlotem) mogą sugerować, że po zakończeniu użytkowania pieca jako urządzenia grzewczego jego wnętrze wykorzystywano jako małą piwniczkę, co było rozwiązaniem spotykanym dosyć często¹⁷.

Piec mógł ogrzewać kaplicę, w której siostry – lub mieszkające w klasztorze uczennice świeckie bądź nowicjuszki – gromadziły się na modlitwy¹⁸. Taka teza byłaby zgodna z tendencją zaobserwowaną w klasztorze Zwierzyńskim, gdzie po okresie ścisłej średniowiecznej ascezy w kwestii ogrzewania pomieszczeń claustrium, w okresie nowożytnym powoli i stopniowo dopuszczono stałe ogrzewanie niektórych przestrzeni: lokutarza, pokojów ksieni, a w końcu także indywidualnych cel zakonnic. Do czasu tej „odwilży” w zakazie ogrzewania jedynym pomieszczeniem klasztoru, w którym – oprócz lokutarza – występowało źródło ciepła, była kuchnia¹⁹. W interpretacji funkcji od-

¹⁵ Górna komora pieca zwykle zawierała ładunek kamieni akumulujących ciepło.

¹⁶ Piece hypokaustyczne obsługiwano z wnętrza komory przypiecowej, w której gromadzono także podręczny zapas opału. Piece o tej konstrukcji umieszczano bezpośrednio pod posadzką ogrzewanego pomieszczenia.

¹⁷ Pod warstwą oblicówki widoczna była głębiej położona mocno okopcona ścianka pieca. W taki sam sposób wykorzystano wnętrze dawnego pieca grzewczego w klasztorze dominikanów w Krakowie (por. badania architektoniczne A. Bojęś-Białasik z lat 2009–2010).

¹⁸ W. Nowak, „Fabryka” kościoła..., s. 72.

¹⁹ K. Kramarska-Anyszek, *Dzieje klasztoru PP norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu do roku 1840*, „Nasza Przeszłość” 1977, 47, s. 59.

krytego pieca należy również brać pod uwagę możliwość jego działania tylko w obrębie południowej części pomieszczenia, wydzielonej przez wspomnianą ścianę poprzeczną, dzielącą całość obrysu obecnej kaplicy na dwie komory. Jego zsuniecie do narożnika tego pomieszczenia zdaje się potwierdzać możliwość takiej interpretacji.

We wszystkich dostępnych do badania węzłach ściany kamienne były ze sobą przewiązane, co oznacza, że cały narys pomieszczenia powstał w ramach jednej akcji budowlanej. Wspomniany fragment kamiennego muru o grubości 54 cm, odsłonięty w partii północnej pomieszczenia (wzdłuż muru północnego), był wtórnie dostawionym, płytko posadowionym murem o nieznanym przeznaczeniu (podstawa biegu schodów?), niepełniącym funkcji konstrukcyjnych.

W związku z odkryciami starszych murów niezbędna była korekta zakresu inwestycji oraz zakresu badań terenowych. Obecność poprzecznego muru, pierwotnie dzielącego przestrzeń odkrytych reliktyw starszej zabudowy na dwa odrębne pomieszczenia, spowodowała konieczność zawężenia inwestycji jedynie do części północnej kaplicy. Odkryciu murów towarzyszyła eksploracja nawarstwień ziemnych metodami archeologicznymi. W części północnej pomieszczenia prowadzono ją do osiągnięcia poziomu stropu gruntu rodzimego (calca), tj. do głębokości ok. 120 cm poniżej poziomu terenu, zaś w części południowej (w związku z decyzją o niepodpiwniczeniu tej partii) ograniczono się jedynie do odsłonięcia konstrukcji pieca przy ścianie południowej. Podczas prac archeologicznych ujawniono, że warstwę przypowierzchniową (bezpośrednio pod posadzką) stanowił przemieszany, gliniasty nasyp ziemny z domieszką drobnego gruzu ceglano-kamiennego, zawierający pojedyncze drobne fragmenty ceramiki wczesnonowożytniej i późnośredniowiecznej. Poniżej zalegała dość jednorodna, zwarta, brunatno-czarna warstwa akumulacyjna o niewielkiej miąższości (30–40 cm), w części spągowej łagodnie przechodząca – poprzez słabo zarysowany humus pierwotny – w ilasty grunt rodzimy, czyli calec (il. 13). Warstwa ta, oprócz pojedynczych drobnych okrzesków wapiennych w partii stropowej, zawierała dość liczne ułamki ceramiki naczyniowej o metryce wczesnośredniowiecznej, kilka ułamków naczyń pradziejowych (okres wpływów rzymskich – OWR), wiór krzemienisty oraz nieliczne kości zwierzęce. Nosila też ślady intensywnej penetracji przez faunę glebową.

Pozyskane fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej w przeważającej części określić można jako tzw. ceramikę białą (analogiczną do I grupy ceramiki krakowskiej według typologii Kazimierza Radwańskiego i grupy A według typologii Andrzeja Żakiego)²⁰, o gładkiej, biskwitowej powierzchni i kolorze

²⁰ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków 1975, s. 289–291; A. Żaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 193–198; por. M. Auch, *Podkrakowska ceramika biała w świetle nowszych badań fizykochemicznych*, w: *Naczynia białe w Polsce południowej i środkowej. Wstęp do*

czerepu od kremowobiałego, poprzez szarawo-różowy, do jasnobrunatnego. Została ona wykonana z gliny ilastej, schudzonej mieliwem wapiennym (węglanem wapnia); jedynie sporadycznie w przełomach widoczne były nieco większe, nawet kilkumilimetrowe ziarna lub igiełki kalcytu. Naczynia wykonano techniką lepienia (na części fragmentów widoczne były dołki po ręcznym formowaniu), z zastosowaniem (w większości przypadków) obtaczania w partii górnej. Stopień rozdrobnienia materiału ceramicznego nie pozwala na rekonstrukcję form większości naczyń; jedynie kilka większych fragmentów partii górnych wskazuje, że pochodzą one z dość smukłych lub nieznacznie baniastych naczyń o łagodnie ukształtowanych, słabo zarysowanych barkach (zbliżonych do naczyń typów I–II i VII według K. Radwańskiego, typ III według typologii A. Żakiego)²¹. Odnalezione wylewy to bez wyjątku egzemplarze nieprofilowane lub bardzo słabo profilowane (zbliżone do typów 1, 3–6, 9–10 według typologii K. Radwańskiego)²². Na powierzchniach naczyń zastosowano szeroki wachlarz motywów zdobniczych, wśród których znalazły się pojedyncze lub zwielokrotnione poziome linie ryte o zróżnicowanym rozstawie i szerokości, dookolne linie faliste o różnym rozstawie, grubości żłobień oraz amplitudzie i nachyleniu fali, a także ukośne, zwielokrotnione linie ryte (być może pozostałości ukośnej „kratki”?) – ornamenty te wykonane zostały narzędziem grzebykowym lub jednozębnym; ponadto, wśród ornamentów wystąpiły pojedyncze nakłucia (niewielkie „dziurki”) ułożone w dwa poziome pasy, dookolne pasy złożone z sekwencji ukośnych nakłuć wykonanych grzebykiem, a także odcisk sznura. Na większości fragmentów dekorowanych występowały połączenia co najmniej dwóch różnych motywów zdobniczych. Sposób wykonania dekoracji oraz różnorodność motywów dekoracyjnych wskazują, że ujawniony zespół należy do drugiej fazy rozwoju zdobnictwa ceramiki krakowskiej i podkrakowskiej (według K. Radwańskiego)²³.

Po odczyszczeniu (wypłantowaniu) stropu calca zaobserwowano ślady czterech niewielkich (śr. 30–60 cm) okrągłych/owalnych obiektów (ob. 1, 3, 4, 5) o cechach dołków posłupowych (il. 14–16). W zalegających wewnątrz nich warstwach ziemnych nie znaleziono materiału archeologicznego, jednakże na podstawie charakterystyki wypełniska z dużym prawdopodobieństwem łączyć je można najpóźniej z okresem wczesnego średniowiecza lub nawet

---

problematyki badawczej. Materiały z konferencji zorganizowanej w Łagowie w dniu 6. maja 2005 roku, red. A. Buko, L. Kajzer, „Mediateka”, Kielce–Łagów 2005, s. 83–106.

²¹ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, s. 321–334; A. Żaki, *Archeologia Małopolski...*, s. 181–184.

²² K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny...*, s. 356–360.

²³ Tamże, s. 360–364; por. A. Buko, *Wzorce zdobnictwa ceramiki wczesnośredniowiecznej*, w: *Inspiracje i funkcje sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej*, red. B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski, Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, Biskupin–Wrocław 2018, s. 415–442.

osadnictwem pradziejowym. Ponadto, na tle gruntu calowego uwidoczniiono prostokątny, płaskodenny obiekt o niejednorodnym wypełnisku i nieustalonym przeznaczeniu, zawierający ułamki cegieł, oraz wyraźnie zarysowane wypełniska dwóch sond konstrukcyjnych, wykonanych współcześnie (przed przystąpieniem do badań archeologicznych; il. 17).

Całość odkrytych relikwów została zadokumentowana w ramach prowadzonego nadzoru badawczego.

Konkluzje

Dotychczasowy brak systematycznych badań interdyscyplinarnych klasztorów premonstratenskich w Europie i Polsce oraz brak monograficznych opracowań historyczno-architektonicznych utrudniają wyciągnięcie niepodważalnych wniosków z przeprowadzonych badań. W tym celu można jednak (dla analizy porównawczej) przywołać badania wykonane przez autorki w klasztorze norbertanek zwierzynieckich²⁴ oraz badania Krystyny Sulkowskiej-Tuszyńskiej przeprowadzone w ponorbertańskim zespole w Strzelnie.

Badania nie dostarczyły dowodów na poparcie tezy o pierwotnie drewnianej zabudowie powstałej w roku 1229, która spłonęła podczas drugiego najazdu tatarskiego w roku 1260, jak uważał L. Sobol. Prace terenowe, w wyniku których odsłonięto kamienne mury partii fundamentowej wieży zachodniej, wskazują natomiast, że zabudowa murowana kościoła (a konkretnie mury na styku kościoła z klasztorem) mogła powstać jeszcze w XIII wieku. Tezę taką może podbudowywać także fakt, że kościół drugiego z zachowanych zespołów norbertańskich – krakowski kościół na Zwierzyńcu – powstał w formie prostej ceglanej, jednonawowej budowli, krytej najprawdopodobniej drewnianym pułapem, właśnie ok. połowy XIII wieku, co potwierdzają znaczne fragmenty murów tak datowanych, zidentyfikowane w obrębie zachowanego kościoła

²⁴ Por. A. Bojęś-Białasik, „Rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne oraz techniczne i inżynierskie wybranych średniowiecznych klasztorów małopolskich w kontekście specyfiki reguły zgromadzenia. Zagadnienia badawcze i konserwatorskie”, t. 5: „Klasztor Norbertanek na Zwierzyńcu”, Kraków 2012, mps; ponadto w latach 2018–2023 w ramach kompleksowych prac badawczo-konserwatorskich w rejonie romańskiego portalu prowadzącego do kościoła klasztorowego ss. Norbertanek w Krakowie-Salwatorze autorki niniejszego artykułu przeprowadziły rozpoznanie architektoniczno-archeologiczne – por. A. Bojęś-Białasik, M. Łyczak, *Późnoromański portal kościoła sióstr norbertanek na Zwierzyńcu w Krakowie. Badania archeologiczno-architektoniczne – próba interpretacji*, „Ochrona Zabytków” 2024, 1, s. 51–72.

barokowego²⁵. Stwierdzenia te oczywiście nie wykluczają możliwości istnienia pierwotnych zabudowań o charakterze murowano-drewnianym oraz ich odbudowy po najeździe tatarskim w roku 1260, ale na obecnym etapie rozpoznania klasztoru imbramowickiego brak na to dowodów. Wątki ceglane ujawnione przez H. Pieńkowską zdają się być wątkami gotyckimi (wątek polski), które na podstawie parametrów cegły datować można na ok. połowę lub drugą połowę XIV wieku. Ich pojawienie się mogło być związane z przywilejami królewskimi nadanymi klasztorowi w latach 1365 i 1390, w wyniku których został on doposażony.

Układ odkrytych murów kamiennych określa obrys prostokątnej kubatury, złożonej z dwóch pomieszczeń o jednakowej wielkości. Stanowiła ona prawdopodobnie pierwotnie podstawę wieży (lub wież), której pierwsze piętro mieściło emporę z chórem zakonnym siostr. Przy czym przesunięcie starszego muru północnego w kierunku wnętrza obecnej kaplicy zdaje się definiować podstawę wieży o nieco mniejszym niż współcześnie obrysie. Fizyczne odizolowanie i ukrycie siostr przed wzrokiem wiernych uczestniczących w liturgii oraz celebransu było warunkiem rygorystycznie przestrzegany, czemu sprzyjało lokowanie chóru na emporze. Prawie identyczny plan posiada zachodnia partia kościoła zwierzynieckiego, nad którą wznosiła się prawdopodobnie kubatura pojedynczej szerokiej wieży zachodniej, przypominającej nieco masyw zachodni. Na Zwierzyńcu podział na dwa pomieszczenia o nierównej wielkości zachował się do dzisiaj, przy czym samą wieżę (wieże?) usunięto podczas nowożytnej przebudowy klasztoru²⁶. W Imbramowicach podział poprzeczny na dwa pomieszczenia został ostatecznie zlikwidowany, a zachowana do dzisiaj kaplica funkcjonowała jako pomieszczenie jednoprzestrzenne. Wieże, jako część fasady zachodniej kościołów (lub wręcz część masywu zachodniego), były w architekturze premonstratensów elementem stałym²⁷. Przebudowana przez Bażankę wieża, usytuowana symetrycznie, była więc wyraźną kontynuacją tej tradycji, dyktowaną być może także względami funkcjonalnymi. Podczas nowożytnej przebudowy kościoła i klasztoru zarówno w Imbramowicach, jak i na Zwierzyńcu dokonano znacznego powiększenia chóru oraz jego wy-

²⁵ A. Bojeś-Białasik, J. Czechowicz, *Late Romanesque Convent Church of the Norbertine Convent in Zwierzyniec in Cracow in the Light of the Architectural Research from 2010–2011*, v: *Cihla a stavební keramika ve středověku a novověku v městské architektuře střední Evropy*, ed. Z. Měřínský, Archaia Brno, Brno 2015 (Forum Urbes Mediae Aevii, 14), s. 113–126. Badania archeologiczno-architektoniczne przeprowadzone w kościele zwierzynieckim w latach 2019–2022.

²⁶ Inaczej rozwiązano partię zachodnią kościoła w Strzelnie, gdzie empora ulokowana była symetrycznie pomiędzy dwiema wieżami. Por. K. Sulkowska-Tuszyńska, *Klasztor norbertanek w Strzelnie (XII–XVI wiek). Sacrum i profanum*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2006; Z. Świechowski, *Program i funkcje kościoła premonstratensek w Strzelnie*, „Archaeologia Historica Polona” 2003, 13, s. 99–112.

²⁷ K. Sulkowska-Tuszyńska, *Klasztor norbertanek...*, s. 52.

sunięcia poza obrys wieży, w przestrzeń nawy, ze wsparciem na dodatkowych podporach. Co ciekawe, w obydwu przypadkach w miejscu starszego chóru (na pierwszym piętrze wieży, nad kaplicą) urządzono kapitułarze²⁸.

Piec, którego relikty ujawniono podczas bieżących badań, a którego powstanie datować można na drugą połowę XV wieku lub pierwszą ćwierć XVI stulecia, ogrzewał prawdopodobnie południowe pomieszczenie parteru wieży, na styku z nieznanym nam co do kształtu i wielkości średniowiecznym klasztorem. Funkcja tego pomieszczenia nie jest znana, ale biorąc pod uwagę wspomniane obostrzenia, przeznaczone było na stały pobyt sióstr.

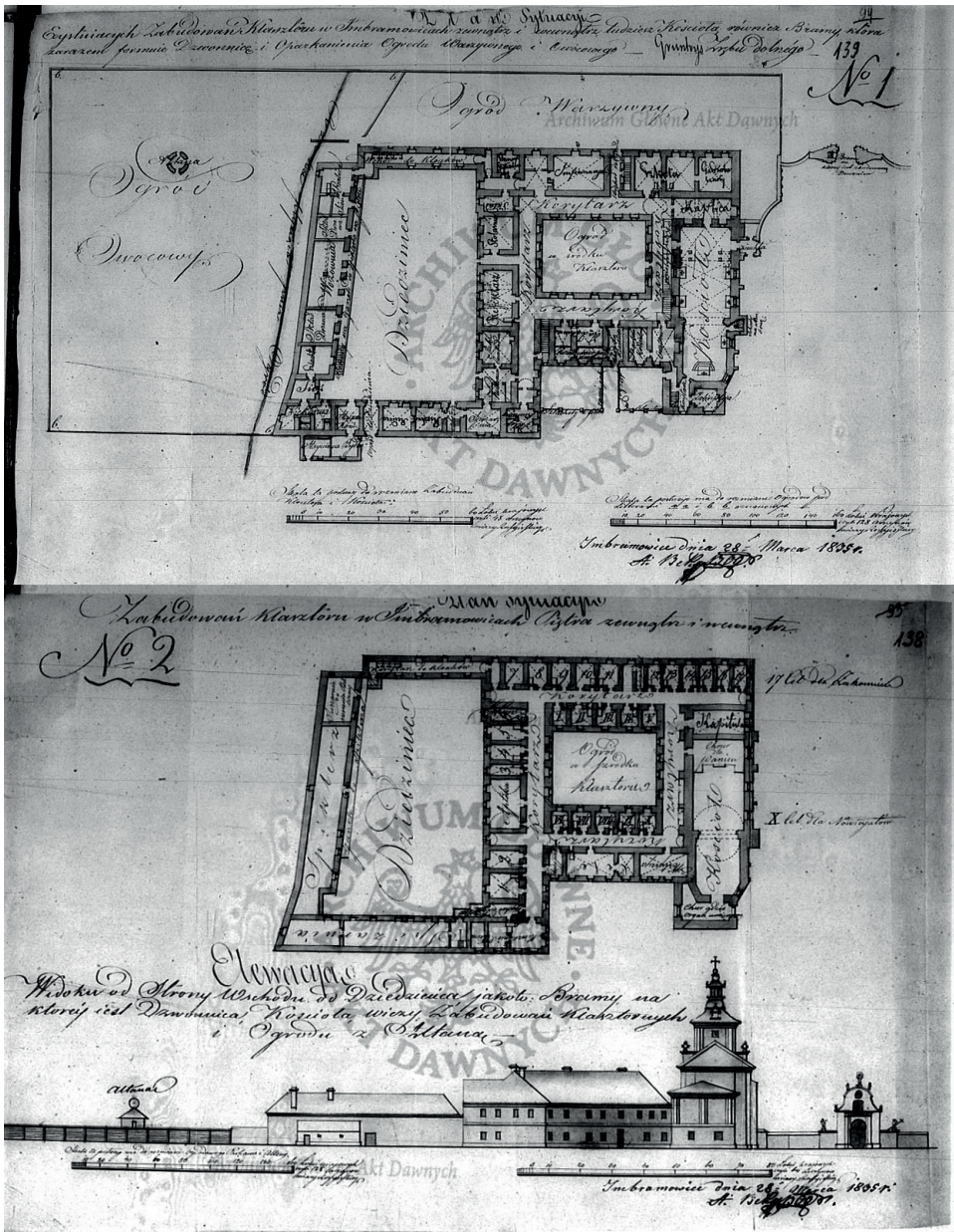
Analiza stratygrafii nawarstwień ziemnych, rozpoznanych w pomieszczeniu kaplicy, a przede wszystkim niewielka miąższość warstwy akumulacyjnej, zawierającej materiał zarówno pradziejowy, jak i wczesnośredniowieczny, oraz brak wyraźnego (ewidentnego) rozróżnienia pomiędzy poziomami pradziejowym i średniowiecznym sugerować mogą niezbyt intensywne użytkowanie tego obszaru w okresie poprzedzającym osadzenie konwentu. Podczas badań nie znaleziono śladów intencjonalnej niwelacji terenu, toteż wydaje się, że strop warstwy akumulacyjnej stanowił poziom użytkowy terenu w momencie przybycia na miejsce sióstr. Taką tezę zdaje się potwierdzać obecność okrzesków wapiennych w partii stropowej omawianej warstwy – korelującej z poziomem odsadki odkrytych reliktyw architektonicznych – które zapewne łączyć można z odpadkami związanymi z akcją wznoszenia najstarszych kamiennych zabudowań klasztornych. Może to sugerować, że obszar ten po przybyciu norbertanek został dość szybko objęty zabudową murowaną, a obecność utwardzonych poziomów użytkowych (zapewne posadzek), które musiały podlegać co najmniej okresowemu porządkowaniu, zapobiegła akumulacji odpadków organicznych i nieorganicznych, formujących zwykle nawarstwienia o charakterze warstwy kulturowej.

Interesującym problemem badawczym wydaje się natomiast występowanie na badanym terenie ceramiki o cechach charakterystycznych dla okresu od końca IX do początku XI wieku, przy jednoczesnym całkowitym braku form i materiałów późniejszych, w tym przede wszystkim – charakterystycznych dla pierwszej połowy XIII wieku, czyli pierwszego okresu funkcjonowania klasztoru. Niewykluczone, że wpływ na to miała peryferyjność Imbramowic względem ośrodka stołecznego, a zatem opóźnienie czasowe we wprowadzaniu nowinek technologicznych i formalnych w stosunku do ceramiki użytkowanej w tym samym czasie w Krakowie. Kwestia ta niewątpliwie wymaga dalszych badań archeologicznych, szczególnie w kontekście obecności reliktyw masywnych słupów (śr. 30–50 cm), które bez wątpienia są pozostałością konstrukcji znacznych rozmiarów i (przy braku zabytków datujących) mogą stanowić zarówno pozostałości budynku z okresu wpływów rzymskich, reliktyw zabudowań

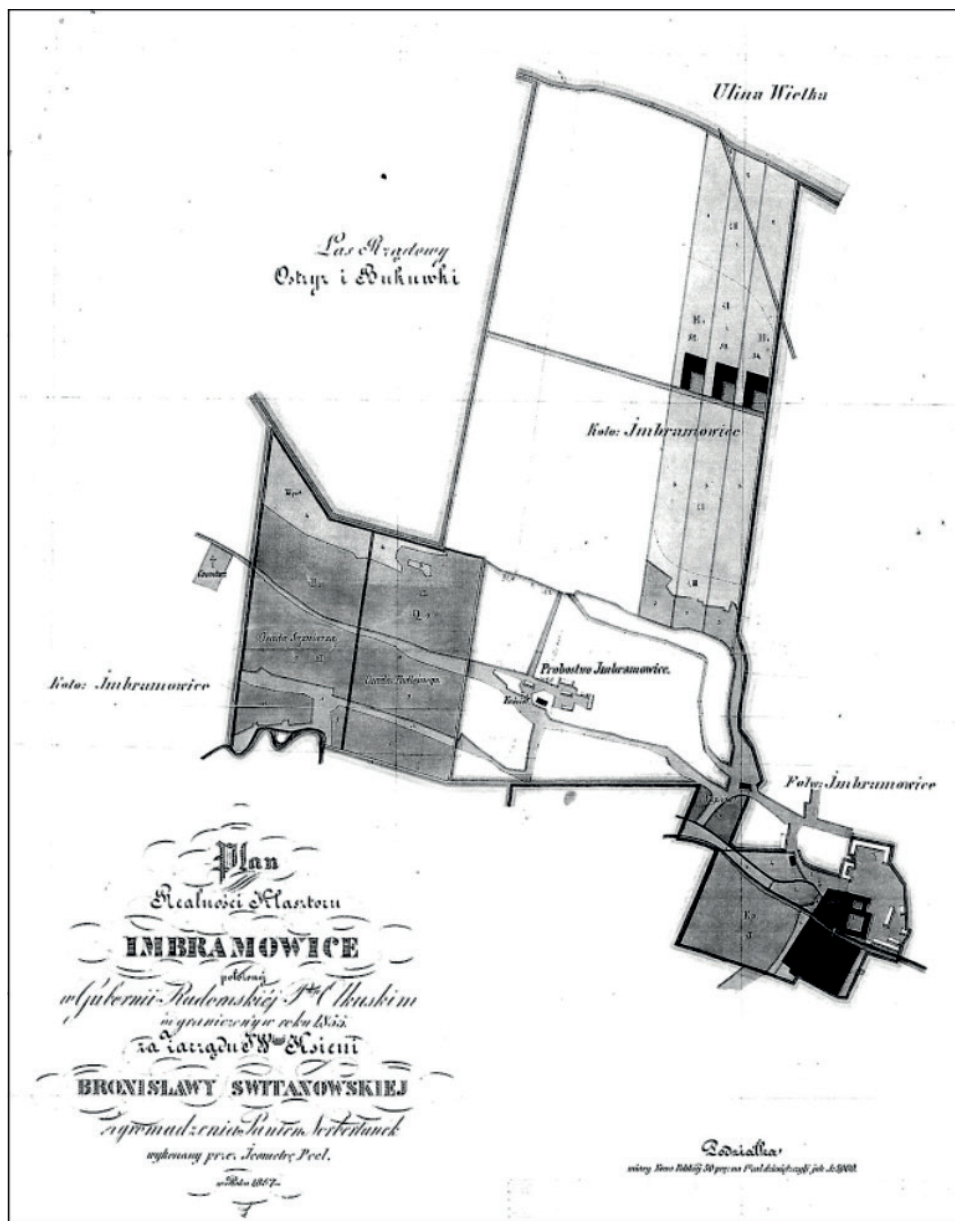
²⁸ W. Nowak, „Fabryka” kościoła..., s. 72.

nieznacznie starszych niż budynki klasztorne (przednorbertańskich?), jak i ślady rusztowań związanych z budową romańskiego kościoła. Podkreślić należy, że w obrębie eksplorowanych nawarstwień nie znaleziono żadnych śladów (czy to w postaci warstwy spalenizny, węgla drzewnych, destruktywów zabudowy, czy nawet śladów przepalenia/zmiany zabarwienia podłoża gruntowego), które można by łączyć ze zniszczeniami powstałymi na skutek pożaru w okresie zbliżonym do powstania najstarszej zabudowy.

Wstępna synteza wyników badań archeologicznych i architektonicznych wydaje się potwierdzać możliwość łączenia odsłoniętych kamiennych murów kaplicy z najstarszymi, trzynastowiecznymi fazami murowanej zabudowy klasztoru imbramowickiego. Odkryty podczas badań odmienny przebieg murów fundamentowych wieży zachodniej świadczy bowiem niezbicie o istnieniu starszej fazy tej partii zabudowy oraz jej późniejszych przekształceniach. Szkody wyrządzone przez pożar w 1710 roku wymusiły być może pewne zmiany w formie odbudowy zespołu w stosunku do jego pierwotnego kształtu. Trudno jednak orzec, czy dopiero podczas tej barokowej przebudowy odchyłono ku zachodowi przebieg naziemnych partii murów kaplicy pod wieżą, co wpłynęło też na zmianę przebiegu całego zachodniego skrzydła klasztoru na wyraźnie ukośny, czy stało się to już wcześniej. Zabieg ten mógł się wiązać z chęcią uzyskania większego obrysu wirydarza lub włączenia w nowy klasztor jakiegoś starszego obiektu. Dla wyjaśnienia tych zagadnień konieczne są nie tylko dalsze badania interdyscyplinarne, które pozwolą doprecyzować zasięg najstarszych faz budowy, ale także regularne nadzory badawcze nad realizacją wszelkich prac konserwatorsko-budowlanych w obrębie tego zespołu.

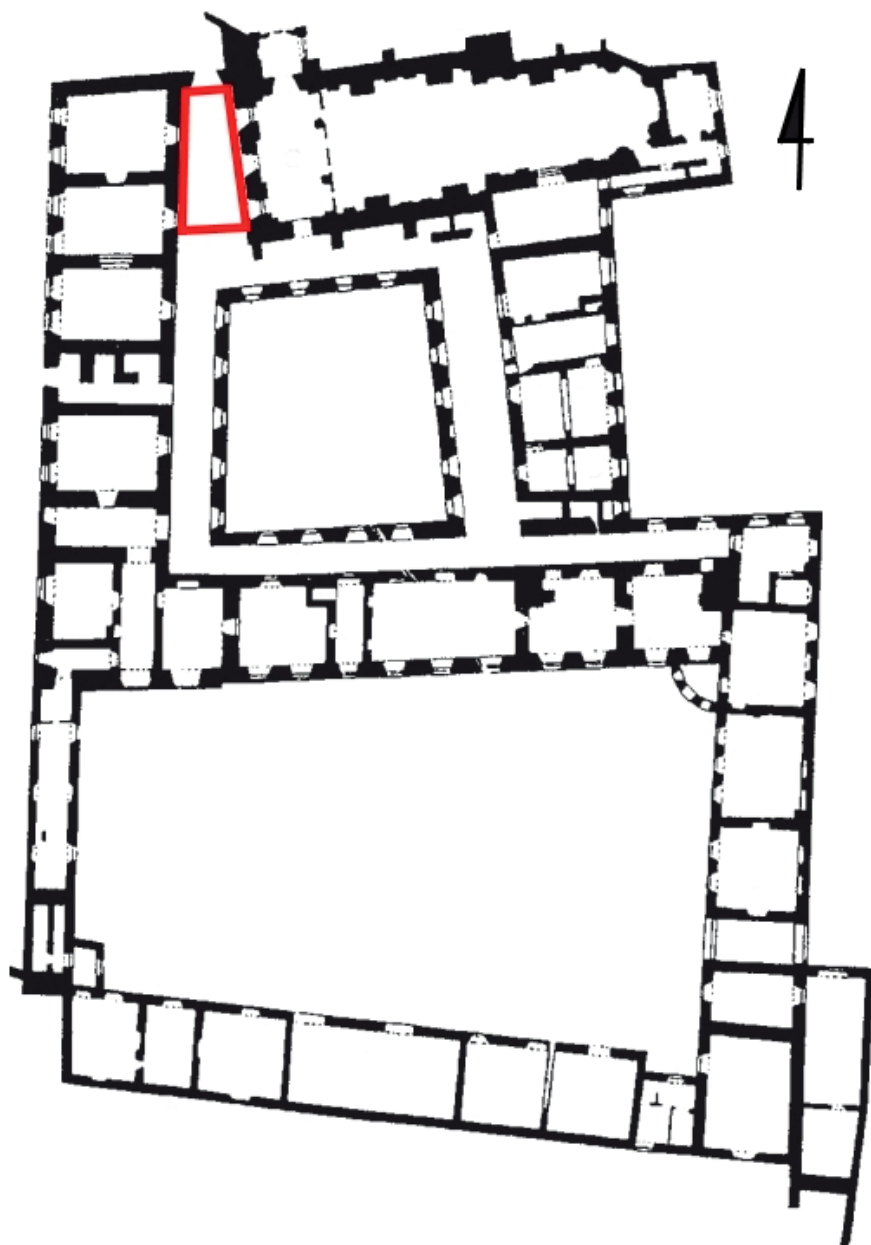

II. 1. Plan i widok klasztoru według stanu z 1835 roku
 (na górze – plan parteru, w środku – plan piętra, na dole – widok elewacji),
 AGAD – skany on-line [dostęp: 04.10.2019].

II. 2. Plan nieruchomości klasztornych według stanu z 1855 roku, Archiwum Norbertanek w Imbramowicach; repr. za: L. Sobol, *Kultura klasztoru ss. Norbertanek w Imbramowicach*, *Klasztor ss. Norbertanek w Imbramowicach*, Imbramowice 2010, ryc. 5.

II. 3. Plan architektoniczno-funkcjonalny zespołu klasztornego według inwentaryzacji A.B. Krupińskiego lub S. Dudka (1972), na czerwono zaznaczony teren objęty badaniami archeologiczno-architektonicznymi, Archiwum Norbertanek w Imbramowicach; plan publikowany przez H. Pieńkowską (*Dzieje i fabryka kościoła oraz klasztoru norbertanek w Imbramowicach*, „Folia Historiae Artium” 1978, 14, s. 72, ryc. 5) i L. Sobola (*Kultura...*, ryc. 25).

II. 4. Skuta korona kamiennego muru poprzecznego,
fot. Monika Łyczak (2018).

II. 5. Partia fundamentowa kamiennego muru poprzecznego, fot. Monika Łyczak (2018).

II. 6. Widok skutych koron muru północnego (oznaczony strzałką A) oraz równoległego do niego muru wtórnie dostawionego (B), fot. Anna Bojęś-Białasik (2018).

II. 7. Odsłonięty fragment muru południowego kaplicy,
partia fundamentowa z odsadzką
oraz partia naziemna muru wykonana z regularnych bloków wapienia,
fot. Monika Łyczak (2018).

II. 8. Relikty pieca grzewczego w narożniku południowo-zachodnim kaplicy,
ujawnione podczas badań, fot. Monika Łyczak (2018).

II. 9. Ściana czołowa pieca (wschodnia) z otworem wlotowym do komory paleniskowej (?) i śladami tynku, fot. Monika Łyczak (2018).

II. 10. Ściana czołowa pieca (wschodnia) z wtórnie zamurowanym otworem wlotowym do komory paleniskowej (?), fot. Monika Łyczak (2018).

II. 11. Relikty pieca grzewczego w narożniku południowo-zachodnim kaplicy, ujawnione podczas badań, fot. Monika Łyczak (2018).

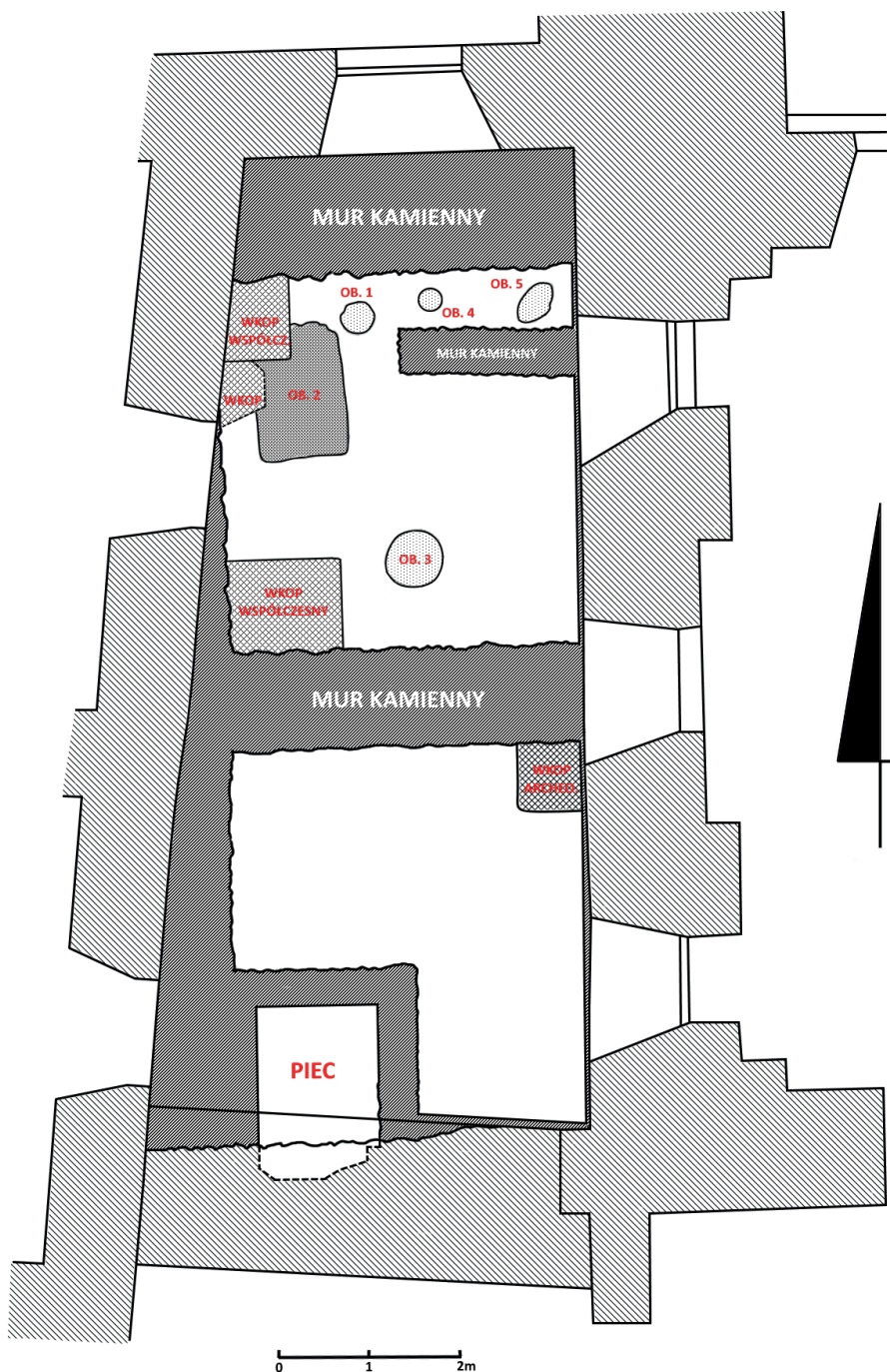
II. 12. Wnętrze pieca grzewczego ze śladami okopceń, fot. Monika Łyczak (2018).

II. 13. Przednorbertańska akumulacyjna warstwa osadnicza,
fot. Monika Łyczak (2018).

II. 14. Wkopy współczesne, jama nowożytna
oraz dołki postłupowe widoczne na powierzchni calca,
fot. Monika Łyczak (2018).

II. 15. Lokalizacja odsłoniętych relikwów na planie kaplicy pod wieżą, oprac. Monika Łyczak (2018).

II. 16. Przekrój dołka posłupowego (ob. 5), fot. Monika Łyczak (2018).

II. 17. Ślady wkopów współczesnych, zarejestrowanych podczas badań, fot. Monika Łyczak (2018).

Bibliografia

Źródła drukowane

- Joannis Dlugossii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, t. 9: *Liber beneficiorum dioecensis cracoviensis nunc primum e codice autographo editus*, t. 3, oprac. A. Przeździecki, Kraków 1864.
- Kraszewski A.J.D., *Życie świętych y w nadziei Świątobliwości zeszyłych Sług Boskich Zakonu Premonstrateńskiego [...] z pożytecznymi reflexyami dla wszelkiego Stanu złożone, krotkiemi przykładami, Pisma Świętego, y Kościelnych Doktorów zdaniem, objaśnione*, cz. 2, suplement, Warszawa 1752.

Opracowania

- Auch M., *Podkrakowska ceramika biała w świetle nowszych badań fizykochemicznych*, w: *Naczynia białe w Polsce południowej i środkowej. Wstęp do problematyki badawczej. Materiały z konferencji zorganizowanej w Łagowie w dniu 6. maja 2005 roku*, red. A. Buko, L. Kajzer, „Mediateka”, Kielce–Łagów 2005, s. 83–106.
- Bojęś-Białasik A., „Rozwiązania funkcjonalno-przestrzenne oraz techniczne i inżynierskie wybranych średniowiecznych klasztorów małopolskich w kontekście specyfiki reguły zgromadzenia. Zagadnienia badawcze i konserwatorskie”, t. 5: „Klasztor Norbertanek na Zwierzyńcu”, Kraków 2012, mps.
- Bojęś-Białasik A., Czechowicz J., *Late Romanesque Convent Church of the Norbertine Convent in Zwierzyńiec in Cracow in the Light of the Architectural Research from 2010–2011*, v: *Cihla a stavební keramika ve středověku a novověku v městské architektuře střední Evropy*, ed. Z. Měřinský, Archaia Brno, Brno 2015 (Forum Urbes Medii Aevii, 14), s. 113–126.
- Bojęś-Białasik A., Łyczak M., *Późnoromański portal kościoła sióstr norbertanek na Zwierzyńcu w Krakowie. Badania archeologiczno-architektoniczne – próba interpretacji*, „Ochrona Zabytków” 2024, 1, s. 51–72.
- Buko A., *Wzorce zdobnictwa ceramiki wczesnośredniowiecznej*, w: *Inspiracje i funkcje sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej*, red. B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski, Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, Biskupin–Wrocław 2018, s. 415–442.
- Deptuła C., *Abbatia de Bresca w wieku XII–XIII i wybrane problemy najstarszych dziejów grupy brzeskiej premonstratensów polskich*, „Roczniki Humanistyczne” 1994, 42, 2, s. 5–52.
- Deptuła C., *Początki klasztorów norbertańskich w Dłubni-Imbramowicach i Płocku*, „Roczniki Humanistyczne” 1968, 16, 2, s. 5–42.
- Dębowska M., *Klasztor Norbertanek w Imbramowicach. Studia i materiały*, Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna, Lublin 2012.
- Grothówna Z., *Kronika klasztoru sióstr Norbertanek w Imbramowicach 1703–1741*, wyd. W. Biełak, W.W. Żurek, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2016.

- Knapieński W., *Święty Norbert i jego zakon. Początki norbertańskich klasztorów w cyrkarji polskiej i nieco z ich dziejów*, Warszawa 1884.
- Kozłowska-Budkowa Z., *Dokumenty klasztoru PP. Norbertanek w Imbramowicach z lat 1228–1450*, Kraków 1943.
- Kramarska-Anyszek K., *Dzieje klasztoru PP norbertanek w Krakowie na Zwierzyńcu do roku 1840*, „Nasza Przeszłość” 1977, 47, s. 5–169.
- Krupiński A., „Sprawozdanie z badań architektonicznych”, Kraków 1975, luty–kwiecień, mps.
- Laberschek J., *W średniowieczu*, w: J. Laberschek, K. Tunia, M. Wyżga, *Pod Krakowem. Monografia historyczna gminy Michałowice. Do schyłku XVIII wieku*, t. 1, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2014, s. 51–87.
- Łoziński J.Z., *Pomniki sztuki w Polsce*, t. 1: *Małopolska*, Warszawa 1985.
- Miłobędzki A., *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1988.
- Nowak W., „Fabryka” kościoła i klasztoru ss. Norbertanek w Imbramowicach w latach 1711–1740. Nowe ustalenia w sprawie finansowania i organizacji prac budowlanych oraz angażowanych artystów, „Modus. Prace z historii sztuki” 2019, 19, s. 69–140.
- Pieńkowska H., *Dzieje i fabryka kościoła oraz klasztoru norbertanek w Imbramowicach*, „Folia Historiae Artium” 1978, 14, s. 67–92.
- Pieńkowska H., *Fabryka kościoła i klasztoru ss. Norbertanek w Imbramowicach*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN” 1976, 20, 1, s. 67–92.
- Pluta-Saladra E., *Konwenty żeńskie w średniowiecznym województwie krakowskim. Studium prozopograficzne (2 połowa XII–2 połowa XVI wieku)*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2021 (*Historia Hereditas Ecclesia*, t. 14).
- Radwański K., *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków 1975.
- Rajman J., *The Originis of Polish Premonstratensian Circary*, „Analecta Praemonstratensia” 1990, 66, s. 203–219.
- Sobol L., *Klasztor ss. Norbertanek w Imbramowicach. Uwagi do historii i problemów konserwatorskich*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2004, 15, s. 33–41.
- Sobol L., *Kultura klasztoru ss. Norbertanek w Imbramowicach*, Klasztor ss. Norbertanek w Imbramowicach, Imbramowice 2010.
- Sulkowska-Tuszyńska K., *Klasztor norbertanek w Strzelnie (XII–XVI wiek). Sacrum i profanum*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2006.
- Świechowski Z., *Program i funkcje kościoła premonstratensek w Strzelnie*, „Archaeologia Historica Polona” 2003, 13, s. 99–112.
- Zdanowski J., *Kościół i klasztor SS. Norbertanek w Imbramowicach*, Kraków 1958.
- Żaki A., *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.

Anna Bojęs-Białasik, Monika Łyczak

An Archaeological and Architectural Research of the Rooms of the So Called Transition Chapel under the Tower in the Monastery of the Norbertine Sisters in Imbramowice

Summary

The monastery complex of the Norbertine Sisters in Imbramowice remains a poorly explored structure, both architecturally and archaeologically. An opportunity to expand knowl-

edge about the architectural changes of the church and monastery was the work related to the expansion of the nuns' burial crypt. As a result, previously unknown remains of a 13th-century room were recorded, which was originally the ground floor of the tower (or towers) housing the gallery. Within the room, the remains of a 15th/16th century heating furnace were also uncovered, and the remains of early medieval and prehistoric settlements were recorded.

Keywords: medieval monastery, Norbertines, architecture, archeology

Anna Bojęś-Białasik, Monika Łyczak

Rozpoznanie archeologiczno-architektoniczne pomieszczenia tzw. kaplicy przejściowej pod wieżą w klasztorze ss. Norbertanek w Imbramowicach

Streszczenie

Kompleks klasztorny ss. Norbertanek w Imbramowicach pozostaje dotychczas obiektem słabo rozpoznany, zarówno pod względem architektonicznym, jak i archeologicznym. Okazją do pogłębienia wiedzy o przemianach architektonicznych kościoła i klasztoru stały się prace związane z poszerzeniem krypty grzebalnej sióstr. W ich wyniku zarejestrowano nieznaną dotąd pozostałość trzynastowiecznego pomieszczenia, stanowiącego pierwotnie przyziemie wieży (lub wież) mieszczącej emporę. W obrębie pomieszczenia odsłonięto także pozostałości piętnasto-/szesnastowiecznego pieca grzewczego oraz zarejestrowano pozostałości osadnictwa wczesnośredniowiecznego i pradziejowego.

Słowa kluczowe: klasztor średniowieczny, norbertanki, architektura, archeologia

Anna Bojęś-Białasik, Monika Łyczak

Archäologisch-architektonische Erkundung der Räume der sogenannten Übergangskapelle unter dem Turm im Kloster der Norbertinerinnen in Imbramowice

Zusammenfassung

Der Klosterkomplex der Norbertinerinnen in Imbramowice ist sowohl architektonisch als auch archäologisch ein bisher wenig erkundetes Objekt. Eine Gelegenheit zur Vertiefung der Kenntnisse über die architektonischen Umgestaltungen der Kirche und des Klosters boten die Arbeiten im Zusammenhang mit der Erweiterung der Bestattungskrypta der Schwestern. Dabei wurden die bisher unbekanntesten Überreste eines Raums aus dem 13. Jahrhundert entdeckt, der ursprünglich das Erdgeschoss des Turms (oder der Türme) bildete, in dem sich die Empore befand. Im Bereich dieses Raums wurden auch die Überreste eines Heizofens aus dem 15./16. Jahrhundert freigelegt und die Überreste einer frühmittelalterlichen und prähistorischen Besiedlung festgestellt.

Schlüsselwörter: mittelalterliches Kloster, Norbertinerinnen, Architektur, Archäologie